

Triptych o učiteľoch

I. O altruistoch a egoistoch

Nedávno som pri potulkách internetom náhodne narazil na domovskú stránku jedného vysokoškolského učiteľa. Nezaujal ma tak celkový obsah, ako poznámka pod fotografiou autora: „Moje účinkovanie na vysokej škole je prejavom *altruizmu* a pre zabezpečenie svojej rodiny sa musím venovať iným aktivitám“. Tento nemenovaný prírodovedec explicitne vyjadril názor podstatnej časti predstaviteľov akademickej obce, ktorí verejne i súkromne (už chronicky) zdôrazňujú, že nebyť ich *altruizmu*, vyššie vzdelanie by na Slovensku skolabovalo.

Obávam sa, že *altruistický* prírodovedec a jeho kolegovia sa dopúšťajú omylu, a ich správanie má na ich okolie úplne opačný efekt, ako postulujú predchádzajúce tvrdenie. To, či je nejaké správanie *altruistické* sa dá testovať kvantitatívne pomocou vzťahu, ktorý do biológie zaviedol William D. Hamilton: $b - c > 0$, kde c reprezentuje straty altruistu a b zisky príjemcu. Inými slovami, aby sme správanie mohli označiť za *altruistické*, zisky príjemcu musia byť vyššie, ako straty poskytovateľa. V biológii je komoditou, s ktorou altruista obchoduje *fitness*, schopnosť prežitia a reprodukcie v daných podmienkach prostredia. Reprodukcia pritom nemusí byť priama: môžem sa jej vzdať, ak moje správanie zvýši pravdepodobnosť prenosu kópií mojich génov do ďalšej generácie. Ak pomôžem svojmu dieťaťu v situácii, ktorá ma môže stáť život, stratím síce možnosť splodiť ďalšieho potomka, ale zachránim kópie mojich génov, ktoré zedia moji vnuci. Klasickým príkladom *altruistického* správania, ktorý využil aj Hamilton pre vysvetlenie biologickej podstaty *altruizmu*, sú sterilné včelie robotnice, pre ktoré je v dôsledku špecifického rozmnožovania týchto blanokřídláčov efektívnejším prenosom kópií svojich génov obetovanie vlastnej reprodukcie v prospech kráľovnej produkujúcej ich súrodencov. Príbuzenské vzťahy však nie sú nevyhnutnou podmienkou *altruistického* správania. U organizmov žijúcich v skupinách dochádza medzi nepríbuznými k častej kooperácii, ktorá spĺňa požiadavky Hamiltonovej nerovnice. Tieto kooperatívne vzťahy je možné študovať matematickým modelovaním, ktoré je inšpiratívne pre ekonómov, biológov i sociológov. (Stojí za to prečítať si knihu *Origin of Virtue* od Matta Ridleyho, ktorá vyšla v českom preklade Původ cnosti vo vydavateľstve Portál, v ktorej autor popisuje množstvo príkladov *altruizmu* i rôzne hypotézy, ktoré ho vysvetľujú. Za zmienku tiež stojí aj fakt, že na Slovensku sa počítačového modelovania kooperácie venuje Jiří Pospíchal na Chemicko-technologickéj fakulte STU v Bratislave).

Vráťme sa však na začiatok predchádzajúceho odstavca. Vyhovuje Hamiltonovej nerovnici správanie tých akademikov, ktorí sa na Slovensku vyhlasujú za *altruistov*? Odpoveď logicky závisí od hodnoty b , t.j. od ziskov ich okolia. Nedávno som na chodbe stretol funkcionárku fakulty, ktorá s ustaraným výrazom v tvári a vyvrátenými očami popisovala mizériu svojho pôsobenia na tejto inštitúcii. Viditeľne a úprimne pre ňu toto pôsobenie predstavuje obeť. A utrpenie. A nešťastie. Hoci to nemám overené, som si takmer istý, že pri vytváraní svojej webovskej stránky učiteľ-*altruista* s úvodu pociťoval rovnaké utrpenie, nešťastie a sebaľútosť. Možno aj slzu vyronil nad svojim trpkým

osudom. Robí to však pre všeobecné dobro: pre dobro študentov, kolegov, inštitúcie... Skutočne?

Môže však nešťastný človek prinášať šťastie a pohodu svojmu okoliu? Môže sebaľutujúci sa učiteľ indukovať sebavedomie u svojich žiakov? Kompenzujú spoločenské zisky jeho osobné straty? „Len ten môže zapalovať, kto sám horí“, píše Komenský. Nešťastníci nemajú šancu zapalovať. Naopak. Hasia nadšenie a roznášajú svoje mindráky. Svoje vlastné straty obohacujú o straty okolia. Ich správanie teda nemôže byť definované ako altruistické. Skôr ide o akúsi formu masochizmu, ukájajúceho bolestíntstva, tak často sa vyskytujúceho práve v slovenskom časopriestore. Doba nám nikdy nepriala, osud k nám bol vždy krutý, ale my sme vždy nejako prežili, obetovali sme svoje životy v prospech našich detí. Nemali sme šťastné životy, absolvovali sme ich v utrpení, ale spoločnosť to snáď niekedy ocení. Tieto a podobné formy bedákania nie sú koncentrované do kysuckých krčiem; tvoria podstatnú časť „diskusí“ v kanceláriách na akademickej pôde.

Predstavme si manažéra, ktorý na svojich podriadených hneď z rána vychrlí sériu sťažností na svoj ťažký údel podnikateľa, ktorý mu umožňuje len tak-tak živiť a pretlkať sa životom do mizerného dôchodku. Schopnejší zamestnanci takejto firmy skôr či neskôr dezertujú. So šéfom ostane priemer, ktorý sa zapojí do futálneho nadávania na pomery. Situácia logicky vyústi do bankrotu.

Premiestnime sa opäť na akademicкую pôdu. Schopní a racionálne uvažujúci študenti, ktorí sú neustále vystavení negativizmu svojho okolia a odovzdanosti pomerom, nemienia stráviť podstatnú časť svojho života v potápajúcej sa lodi. Na palube opäť ostáva len priemer...

Reálny scenár je teda úplne opačný, ako postulujú „obetavci“ popísaní vyššie; problémy vysokého školstva sú z podstatnej časti spôsobené práve ich postojmi a správaním. Študenti nepotrebujú pseudoaltruistov, ktorí sa bičujú svojim nešťastím. Potrebujú hobbesovských egoistov, ktorí v duchu predstáv Adama Smitha uspokojujú sebecké záujmy a tým slúžia všeobecnému prospechu. Profesori na univerzitách v Heidelbergu, Stanforde, či vo Viedni sú sebci, ktorí na týchto miestach naplňajú svoje vlastné ambície. Ani jedného z nich by nenapadlo tvrdiť, že hoci majú možnosti uplatniť sa oveľa lepšie, ostávajú nie kvôli sebe, ale kvôli svojim študentom. Kolegovia by ich vysmiali, študenti vypískali. (Na rozdiel od slovenských študentov, ktorí na fňukanie svojich pedagógov nereagujú s odporom, ale s apatickým pochopením).

Deformácie vzdelávania, ktoré si nesieme z minulosti majú za následok celú skupinu príčin ťažkostí vytvoriť z akademickej pôdy substrát pre radostnú sebeckú sebarealizáciu. Celková finančná podpora školstva je nedôstojná. Veľká časť prostriedkov sa pritom rozdeľuje nekompetívnym spôsobom hraničiacim s porušovaním zákona. Podstatné pre úspech nie sú schopnosti, ale známosti, psedopriateľstvá a oportunistické klany. Súčasné slovenské reálie vzdelaniu skutočne neprajú.

Problém je však aj na „druhej strane“. Od našich predkov sme kultúrne zdedili aj archetypálne vzorce správania, ktoré nás spolu s „objektívnymi“ príčinami tlačia do šedivosti. Pre nás je oveľa prirodzenejšie kolektívne nariekanie, ako snaha o individuálne vynikanie. Akosi sa to nepatrí. Akosi to naše slovenské pomery ťažko znášajú. Problémom je, že našim nihilizmom efektívne infikujeme aj našich študentov. Prváci na Prírodovedeckej fakulte na otázku čo je ich vedecký sen, na čom by chceli bádať po skončení vysokej školy, sú schopní prezentovať celý repertoár nápadov od konformných

po výnimočne originálne, ale veľa z nich jedným dychom dodáva, že si ich realizáciu na Slovensku nevedia predstaviť. Ich argumenty sa pritom prekrývajú so slovníkom ich učiteľov.

Cieľom slovenskej akademickej komunity by malo byť vypestovať kult egoistického učiteľa. Človeka, ktorý bude možnosť pracovať s najtalentovanejšími príslušníkmi mladej generácie považovať za ideálnu možnosť seberealizácie a nie za smutný osud, ktorý útrpne znáša. Človeka, ktorý bude svoje sebecké motívy rozširovať po svojom okolí a nakazí nimi čo najviac nadpriemerných študentov. Človeka, ktorý bude bojovať za zmenu pomerov na slovenských univerzitách vo svojom sebeckom záujme a nie s predstieraním sebaobetovania sa v prospech ostatných.

Svet na slovenské vysoké školstvo pozerá s poľutovaním a ľuď, ktorí v ňom pracujú zahraničná tlač často označuje za obetavcov. Poľutovanie je však ponižujúce. Ak sa chceme tohto poníženia zbaviť, musíme sa najprv zbaviť našej sebaľútosti.

Lubomír Tomáška

II. O učiteľoch egoistoch: antitéza

List kolegovi Lubomírovi Tomáškovi

Milý Lubko,

Váš text je výborným podnetom pre premýšľanie. Je tiež, vďaka zjednodušeniam, elegantný. Viete, že sa často zastávam „geniálneho zjednodušovania“ ako metódy poznávania sveta a ľudí. Obávam sa však, že hoci analytická časť Vášho textu má takýto charakter, jeho závery sú zjednodušením, ktoré – v jeho *rozhodujúcej* (v prípade článku v slovenskom týždenníku) *normatívnej* podobe, ale aj v jeho podobe čisto poznávaco-deskriptívnej – je zjednodušením prílišným a vari nedomyšleným. „Cieľom slovenskej akademickej komunity by malo byť vypestovať kult egoistického učiteľa“ – to je hlavná idea Vášho článku. Zdá sa mi, že ste jednoducho podľahli autonómnej dynamike textu: ako by počiatkové podmienky, bystrý postreh o jednom type slovenského univerzitného „intelektuála“, vnútili Vášmu písaniu, priam nezávisle od Vašej vôle, jeho celý ďalší priebeh. Moje pochybnosti sa týkajú dvoch oblastí:

(I) Ako zástanca „naturalizácie“ sféry toho, čo bolo dosiaľ len predmetom kultúrnych vied, oceňujem biologický pohľad na človeka a spoločnosť. A teda aj využitie poznatkov a argumentov Hamiltona či Dawkinsa a iných, ako ste to urobili v tomto texte, ale i inokedy. Jednako, myslím si, že termíny „sebecko“ a „altruizmus“, ktoré používame v biológii, majú v nej čisto metaforický charakter a svoje autentické použitie (bez úvodzoviek) majú iba vo výklade ľudských záležitostí. Pripomeňme si: Podľa výkladového Cambridgeského slovníka „sebecký“ (selfish) je taký tvor, ktorý sa stará iba o to, čo chce alebo potrebuje, bez toho, aby bral do úvahy potreby alebo priania iných ľudí. Vo Websterovom slovníku „sebecký“ je ten, ktorému záleží iba na uspokojení vlastných želaní a je ochotný kvôli tomu obetovať city, potreby atď. iných.

Keď sa biologické metafory spätne aplikujú na ľudské záležitosti, vzniknú neprijemné, a vari aj nebezpečné, nedorozumenia. Je vecou zásadnej dôležitosti odlišovať

evolučné *homológie* od metafor. „Sebecký gén“ je už dnes aj pre samého Richarda Dawkinsa podstatne menej „sebecký“, než bol v jeho prvej knihe, už „kooperuje“ s inými, ba hranice medzi ním a inými „sebcami“ sa celkom rozmazávajú či strácajú. No naďalej je to iba metafora. Gén (rovnako ako metafora o jeho „sebectve“) pretrváva, pretože pretrváva, platí „ontický princíp“ („svet je taký aký je, lebo niektoré entity trvajú dlhšie ako iné“) – a nič viac. Gén nemá nijaké „sebazájmy“. To sa samozrejme vzťahuje aj na „altruistické“ včelie robotnice, na ktorých význam termínu demonštrujete. Ale vzťahuje sa asi aj na sliepku, ktorá vysiada svoje vajcia a kvôli kurčiatkam je „ochotná“ obetovať svoj život – aby, keď trochu vyrastú, ich aktívne odháňala od seba. Je tak evolúciou naprogramovaná: hoci sa v dvoch fázach vývinu svojich potomkov správa protikladne, v jednej i druhej koná v ich „záujme“; a tým aj v „záujme“ svojich vlastných génov. Situácia súčasného človeka je iná. Preto ľudský svet je možno – a aj *bezpodmienečne* treba! – síce vykladať cez biológiu, ale *nemožno* a *neslobodno* ho na ňu redukovat’ (v tomto pohľade sa vari odlišujem od E. O. Wilsona).

(II) Evolúcia, ako postupuje dopredu a nahor, generuje vyššie a *kvalitatívne* nové roviny. Takto „sa vynorili“, emergovali u živočíchov emócie. Takto medzi nimi emergovala u človeka (možno ako prejav objavenia sa „zrkadliacich neurónov“) *empatia*. Empatia sa nedá odvodiť ani z inkluzívneho, ani z reciprokého altruizmu; a nie je génovým ani ekonomickým nepotizmom. Je však jedným zo závažných zdrojov ľudskej schopnosti seba prekročenia, *transcendencie*. Iným zdrojom transcendencie, ktorý som viackrát v minulosti analyzoval, je ľudská *mýtofilia*, potreba a záľuba v mýtoch. A ešte iným je jedno z viacerých vlákien evolučnej útky (warp), v progredujúcej evolúcii stále prominentnejšie, vlákno *tvorivosti*. Nič z toho nie je, podľa môjho názoru, redukovateľné na nižšie biologické roviny, a teda ani vysvetliteľné z nich. Takto tiež z biologickej evolúcie emergovala kultúrna evolúcia s mémami. Mémy, ako gény, majú svoje vlastné „sebectvo“, i svoj „altruizmus“, možno často „parazitujú“ na ľudských biologických danostiach, ale každopádne sa aj na ne vzťahuje ontický princíp: jednoducho pretrvávajú tie, čo pretrvávajú. Dodatočne, a posteriori, nachádzame rôzne príčiny tohto pretrvávania. Takto vidíme – tento argument som rozvinul vo svojej štúdií o prírodopise komunizmu a často ho používam inde – že moderná spoločnosť sa zachováva iba „zásluhou“ mnohých mémov (a opačne: tieto mémy iba „vdáka“ nej), ale „zásluhou“ práve týchto mémov je aj to, že sa „*human* beings“ stali „*humane* beings“ – biologický druh *Homo sapiens* sa humanizoval. Keď sa tieto špecifické mémy vytratia, spoločnosť klesne na úroveň existencie malých skupín zo savany a človek sa vtedy spätne zredukuje na svoj biologický „stržeň“. Ku chladne vedeckému poznaniu nepatrí len konštatovanie o ľudskej prirodzenosti (či, presnejšie, prírodnosti), čo si nesieme zo savany a čo sa za krátke evolučné „mrknutie oka“ nemohla zmeniť. Patrí k nemu aj poznanie existencie všetkých týchto nových kultúrnych vrstiev, zahrňujúcich mýty, rozvinutý a prekvitajúci *sebaklam* (s podstatnou výhradou: je dokonalý, poctivý sebaklam naozaj ešte klamom?), všetky možné druhy ritualizácie (ktorá znamená, v lorenzovskom chápaní, využitie konkrétnych produktov evolúcie v rozdielnych kontextoch, k novým účelom). Bez týchto vyšších vrstiev by tak komplexný útvar, ako je moderná spoločnosť, nemohol, myslím si, *vôbec* existovať; a pri ich erózii je jej trvanie labilizované a ohrozené.

Uvediem, trochu náhodne, štyri fakty paradigmatického charakteru:

(1) Tvorivosť. Samozrejme, tvorivý vedec či umelec môže byť extrémne sebecký, slávybažný, zlý, neschopný empatie. Ale nič z týchto jeho vlastností nevysvetľuje ani

jeho tvorivosť, ani jeho tvorbu, ani produkty jeho tvorby. Nič z toho nie je podmienkou, ale ani nie **určujúcou** príčinou a vysvetlením jeho diela. Tvorivý človek často nedbá na svoje zdravie, nejde mu o zárobok, nekalkuluje. Najmenej zo všetkého je skutočný tvorca vypočítavcom, aj keby hneď bol slepo egoistickým. Nedá mi nezacitovať Norberta Wienera z jeho knihy Kybernetika a spoločnosť: „Pravdupovediac, umelca, spisovateľa a vedca musí viesť taký neprekonateľný impulz k tvorivosti, že hoci by sa ich práca neplatila, mali by oni platiť za to, že môžu túto prácu vykonávať.“ Hegel vymyslel pekný termín „lesť ducha“ – podľa neho Svetový Duch používa takýchto ľudí ako nástroj na to, aby sa sám mohol rozvinúť. Toto konštatovanie platí, aj keď zameníme Svetového Ducha za gény a mémy. Lenže vďaka tomu je vôbec možná ľudská kultúra a vďaka nej komplexná civilizácia. Tvorivý človek, „obetujúci sa“ až do sebazničenia, je „altruistom“ voči komu? Voči Svetovému Duchu?

(2) Zhubným, ba poviem bez preháňania, **tragickým**, prepojením medzi dawkinsovským úvodzovkovým „sebectvom“ („snahou“ génov o ich vlastné pretrvanie) a neúvodzovkovým sebectvom, ako mu bežne rozumieme v hovorovom jazyku (v tom zmysle, ako som citoval z výkladových slovníkov) vzniká absurdný záver, že matka, ktorá miluje svoje dieťa, pretože táto láska jej poskytuje intenzívnu príjemnosť, je vlastne sebec. Ale veď predsa starostlivosť o blaho vlastného dieťaťa jej často prináša aj veľa nepríjemnosti a utrpenia! Aký to nezmysel: **ľudská** rodičovská (ale, koniec-koncov aj erotická, ba akákoľvek iná) láska ako prototyp sebectva! To, že mnohí rodičia sú egoistami, aj voči vlastným deťom, nerobí tento nezmysel menej nezmyselným.

(3) Človek prišiel na to, že sliepke môže dať vysedieť kačacie alebo husacie vajcia a ona sa vyliahnutým mláďatám venuje rovnako oddane (a keď odrastú, ich rovnako agresívne odháňa od seba), ako čo by to boli nosiče, „vehikly“, jej vlastných génov. Je to paradigmatický príklad človekom veľmi zmnoženej **ritualizácie** („lesť človeka“ voči Svetovému Duchu? A či naopak?), ktorá je vedľa empatie univerzálnym javom v ľudskej spoločnosti. A zrejme aj podmienkou prosperujúcej civilizácie. Tak sa to v kultúrnej evolúcii vyseletovalo: pôvodné biologické mechanizmy neslúžia už „sebecký“ vlastným génom, ale iným účelom. Činom, dielom, a nie čírou biológiou motívov (ktoré pritom u človeka majú aj iné vrstvy než len biologickú) sa v spoločnosti premeriava sebectvo alebo altruizmus. Koniec-koncov, ani sebectvo, ani altruizmus nie sú „vecami“ – sú to procesy, konkrétne činnosti, prejavy správania.

(4) Pri viacerých príležitostiach som už odsúdil zneužívanie podobenstva Adama Smitha o pekárovi, ktorý poskytne blaho nasýtenia mnohým ľuďom, pričom mu na nich figu záleží a nesleduje nič iné iba svoj vlastný zisk. Toto naivné zneužitie som označil za základ komického mudrnanstva dnešných nedovzdelaných pseudoliberalov, pre ktoré som navrhol názov **paraliberalizmus**. Smith podobenstvom pekára vysvetľoval fungovanie ekonomiky, ale nie fungovanie človeka. Adam Smith bol morálnym filozofom. Jeho prvá kniha sa venovala citu **sympatie** ako podstatnej charakteristiky ľudských bytostí, podmieňujúcej fungovanie spoločnosti ako celku (ktorej ekonomika je iba malou časťou).

Ľubko môj, viete, že sebaopozorovanie, introspekciu, propagujem ako metódu výskumu, ktorú by bolo treba zaviesť, či skôr rehabilitovať. Nože skúste ju aplikovať na seba. Nedrží Vás na slovenskej univerzite iba racionálny výpočet strát a ziskov „egoistického učiteľa“, čo si budeme nahovárať! To by ste už dávno robili výskum a vyučovali študentov na nejakej elitnej americkej univerzite. Som si istý, ako Vás poznám, že vôbec, ale vôbec nie ste typom sebeckého človeka. Je to **naopak**, pretože Vaša

„sebarealizácia“ – aby som použil Váš termín, s ktorým ste hlásanie potreby kultu egoistického učiteľa spojili – zahrňuje také potešenia, ako je sympatia, empatia, priateľstvo, láska, radosť z nachádzania symetrie a harmónie, rozkoš z hry, ktoré nemajú nijakú súvislosť s dawkinsovským úvodzovkovým „sebecťvom“. Ale ani nie s autentickým sebecťvom tých Vami pranierovaných ľudí, čo rečami o altruizme, či prípadne o službe národu či ľudstvu, jednoducho zakrývajú svoju obmedzenosť alebo neschopnosť. Samozrejme, primárne sú to **Vaše vlastné** potešenia, lenže nimi obohacujete aj svoje okolie a ich plody sú k prospechu iným ľuďom, nie iba Vám. Mimochodom, vôbec dawkinsovsky neslúžia Vaším génom. (Hádam skôr obrátene.) Takže nielen v bežnom zmysle, ale ani v zmysle biologickej metafory nemožno takéto potešenia, a činy ku ktorým vedú a ktoré sú ale zároveň ich podmienkou, označiť za egoizmus. Obmením Váš návrh: pestujme a presadzujme kult takýchto krásnych potešení!

Liek na naše neduhy, Vami tak prenikavo a prepotrebne analyzovanými, chápem teda ináč, než ste vo svojom texte navrhli. Ani by som hádam nebol vo svojom názore tak kategorický, a ani Vás neoslovoval verejne cez časopis, v ktorom Váš text vyšiel, keby som sa neobával, že Vás tí, čo Vám závidia, budú zlomyseľne označovať za programového egoistu. Čo je horšie, že by tí z našej učiteľskej a vedeckej komunity, ktorých spoločne posudzujeme a odsudzujeme ako naozaj sebeckých jedincov, mohli vo Vašom texte hľadať ospravedlnenie a posvätenie svojho konania. Nechcel by som, aby niekto zaradil medzi vyznavačov paraliberalizmu aj Vás, úspešného učiteľa s veľkým vplyvom na mladých ľudí. V dobe, keď prudká dynamika sveta labilizuje všetky hodnoty a tým ohrozuje celú stavbu civilizácie, téza, že jedinec najviac prospieva spoločnosti a ľudstvu vtedy, keď premyslene a cieľavedome sleduje iba svoje vlastné záujmy, je najnechutnejším, ale aj najnebezpečnejším, **bludom**.

Ladislav Kováč

III. Do tretice o vede a učiteľoch

Žijeme v dobe, v ktorej sa priveľa hovorí a píše, málo diskutuje a polemizuje. Zatopení sme dátami. Vypočujeme, prečítame – za pár minút zabudneme. Veď ako ináč si v mozgu uvoľniť miesto pre nové dáta?! Lenže aký je z nich potom úžitok, okrem chvíľkového vzrušenia (alebo nudy)? Dnes už vari len vtedy, keď dôjde k stretu a zrážke **rozdielných** tvrdení, sa niečo zapíše do dlhodobej pamäti. Iba tak pribúda múdrosť – polemizujúcich i prizeraúcich. Naša názorová konfrontácia na stránkach Slova (v 5. a 7. tohoročnom čísle) nám obom pomohla viac si ozrejmiť to, o čom už dlho premýšľame.

Postkomunistická prítomnosť

V prvom z príspevkov sa jeden z nás zamerlal na jeden zo špecifických javov doby: na výskyt vysokoškolských učiteľov, ktorí sa ustavične sťažujú, stenajú nad našou biedou, štylizujú sa do roly obetných baránkov na „roli národa dedičnej“ – a svoju

malomyselnosť prenášajú na študentov. Do protikladu s nimi postavil učiteľov, ktorí ho skutočne ovplyvnili: optimistických, dravých, vášnivo oddaných vedeckému bádaniu – iba takíto môžu silno motivovať študentov. Napodobňovanie učiteľa ako vzoru bolo od nepamäti spôsobom, akým žiak rozvíjal svoju osobnosť a prirodzenú túžbu byť úspešným a vyniknúť.

Nebolo zámerom vymenovať iné typy z nášho akademického panoptika. Napríklad typ človeka, ktorý sa vypočítavo ženie za osobnou kariérou, pričom neberie ohľad na záujmy iných ľudí. Samotné vedecké skúmanie ho nebaví; ide mu o tituly, pred menom i za menom. A o peniaze. Peniaze na výskum (a na prilepšenia k platom) získavajú takéto indivíduá po známostiach, alebo cez bratrstvá seberovných. Najodpornejším spôsobom – zavádzaním politikov rečami o tom, ako vedecký výskum, zameraný na „spoločensky relevantné“ smery, spasí našu ekonomiku. Starším z tejto kategórie sa takáto demagógia osvedčila za komunizmu, stala sa ich „druhou prírodou“; a vychovávajú, žiaľ, seberovných. Takýchto ľudí, nebrzdených nijakými nemennými, do osobnosti imprintovanými zásadami, nazval jeden z nás „ontologickými pragmatikmi“. Všade sa nájdu, ale prostredie postkomunistických krajín im zvlášť prospieva. Pragmatizmus nie je pre nich jednou z „technik“ presadzovania hodnôt. Oni nemajú hodnoty, čo by presahovali ich osobný záujem. Neuznávajú nijaké pravidlá hry; a keby aj, nemajú problém meniť ich behom hry. Komunizmus, ktorý rozvrátil tradičné hodnoty kultúry, nám tento typ ľudí bez zásad zanechal ako *najhoršie dedičstvo*.

Spolu s ďalším typom: učiteľmi *beztvarými*, bez ambícií, ochotnými poslúchať kohokoľvek, kto vládne, a hlásať čokoľvek. Bolo už kedysi povedané: učiteľ má byť vzorom, ak nie hodným nasledovania, tak odstrašujúcim. Títo nie sú jedným ani druhým. Sú študentom na posmech, pokiaľ v rukách nemajú moc. Kde moc majú, dosahujú jedinú: všeobecné znechutenie a apatiu. V lepšom prípade únik najlepších študentov čo najďalej z ich dosahu.

Nezakrývajte si oči: všetky tieto typy u nás úspešne prežívajú. A bohužiaľ, vytvárajú na školách šedivé prostredie, ktoré pozitívne selektuje študentov im podobných. Preto má táto spoločnosť ešte ďaleko od normálu. Jedna generácia bude musieť vymrieť, aby sa poškodenie z čias komunizmu, morálne a právne, ako-tak zreparovalo. Doteraz právny systém zregeneroval len čiastočne. Korupcia ostala na úrovni krajín tretieho sveta. Bodaj by sa sociálnym parazitom nedarilo, keď majú živnú pôdu takú výdatnú!

Chvalabohu, je u nás aj iný typ učiteľov. Druhý z príspevkov sa týkal nich. Učiteľov, ktorým vedecký výskum, v príjemnej a vzrušujúcej kombinácii s vyučovaním, prináša *osobné* potešenie. Ktorí majú mladých ľudí radi. Ktorí berú svoju prácu ako *hru*. Hru, v ktorej chcú vyniknúť, ale ktorá sa hrá podľa pravidiel. Ktorú práve dodržiavanie pravidiel robí krásnou. Ten, čo z učiteľov túži po vlastnej spokojnosti, po výhre, po spoločenskom uznaní, po úcte študentov, nemá sa čo hanbiť: sú to cnosti, ktoré spoločnosť potrebuje. Tie treba vstúpiť aj do našich pokračovateľov.

Všetky vymenované osobnostné typy majú jedno spoločné: poháňaní sú emóciami. Ako každý živý tvor usilujú sa získať čo najviac svojho osobného blaha a vyhýbať sa bolesti. Iba biologicky a psychicky nenormálni medzi nimi, masochisti, by si zámerne sami sebe spôsobovali bolesť (hoci by niekto mohol tvrdiť, že tak robia preto, lebo takáto bolesť je pre nich zdrojom príjemnosti). Sú teda všetci egoistami? Kto z nich najviac spĺňujú kritérium učiteľa, akého by sme potrebovali? Určite nie tí, čo sledujú iba svoje

úzko osobné ciele a nehľadia na iných. Naopak, splňujú ho tí, ktorých motivácia, hľadanie vlastného potešenia, tlačí do skutkov, ktoré *ich okolie* označuje za altruistické – to bolo implicitné posolstvo prvého a explicitný apel druhého z oboch príspevkov.

V čom sú naše šance?

Ak kapitál tečie zo zámožných krajín do krajín chudobných, kde platy sú niekoľkonásobne nižšie, nie je prirodzené, že v spojenej Európe budú mozgy – a reč je v tomto článku o mozgoch učiteľských a bádateľských – tiecť opačným smerom, unikať tam, kde je peňazí viac? Únik mozgov nie iba kvôli platom. Veda sa dnes nedá robiť z ničoho, vyžaduje drahé prístroje a drahé chemikálie. Najmä však: veda, ale aj výučba, potrebujú pre úspešnosť atmosféru so správnym zložením. Ak uhlie má horieť, musí mať v atmosfére kyslík; bez neho plameň zhasne. Polemiky, diskusie – to, čím sme tento článok začali –, partneri hry na úrovni uznávaných majstrov, súťaž s nimi o to, kto koho pretromfne, a nadovšetko férovosť hry – to je kyslík atmosféry vedy a vzdelávania. Bez neho vedec nemôže horieť a ako učiteľ zapaľovať žiakov.

Máme takú atmosféru v slovenskej vede a na vysokých školách? Prvý príspevok už konštatoval: nemáme. Máme len ojedinelo – skôr iba tam, kde sú „ostrovčeky pozitívnej deviácie“. Začnú pribúdať – dokazuje nám to prípad Česka, kde sa tak, zdá sa, už deje. Ak by ale cieľom malo byť iba dosiahnutie toho, čo inde už existuje, prečo mrhať energiou a uberať sa o možnosť urobiť niečo naozaj nové a prevratné? Prečo neodísť tam, kde to, o čo tu usilujeme, je už k dispozícii?

Napriek týmto jasným argumentom Slovensko sa hádam predsa len vzdelanostne nevyľudňuje. Vzdelaní ľudia ostávajú; a nie iba druhoradí, čo majú zo sveta strach. Prečo? Nie sme psychológmi a sociológmi, aby sme odpovedali z pozície týchto disciplín. Môžeme len usudzovať z pozorovania seba a okolia. Čo by sme mudrovali: dôvody sú to poväčšine iracionálne! Máme tu dobrých priateľov. Máme radi svoje rodiská. Baví nás túlať sa letnou Jánskou dolinou a lyžovať v zime vo Vrátnej. Robí nám radosť premena Bratislavy z Popolušky na príjemné stredoeurópske mesto. Teší nás bohatý koncertný život na Slovensku a v Česku. A tak ďalej. Najmä, nadovšetko, máme radosť zo svojich žiakov, tých celkom konkrétnych. Ťažko ich opustiť, keď nás navzájom spojujú citové putá. Prečo sa netešiť, že každým rokom pribúdajú ďalší, rovnako zaujímaví a rovnako vďační?! Skratka, neveríme, že človek je bytosť čisto racionálna, neustále kalkulujúca, onen povestný *homo economicus* matematických modelov ekonómie. Je dobre, že nás príroda obdarila bohatými emóciami a že nás vyformovala do takejto nejednoznačnej podoby.

Ale sú aj racionálne dôvody, prečo z krajiny neodísť a naopak, pritiahnúť k nám schopných ľudí zo sveta. Mohlo by sa stať našou výhodou, že sme na Slovensku i v Česku, paradoxne „zásluhou“ komunizmu, vo vede znovu vlastne na začiatku. Mohli by sme mať možnosť voliť si cesty a smery bádania – to tam, kde už všetko naplno beží, až v takej miere nemajú. Mohli by sme sa vyhnúť tlaku ku konformnosti s tým, čo sa vo svete módné nosí. Máme šancu objavovať kontinenty, na ktoré ľudská noha (vedcov) doteraz nevstúpila.

Samozrejme že to nie je ľahké v krajine s tradíciou rovnostárstva, vlády priemeru, komplexov kolektívnej menejcennosti. Tu ešte aj napodobovanie či kopírovanie sveta sa

mnohým zdalo byť priambicióznym. Lenže práve najt'ážšie terény vždy boli najlákavejšou výzvou pre tých, čo majú radi dobrodružstvo objavovania.

Radostná veda

O tom vlastne bol prvý príspevok a druhý sa k nemu pridala. Treba sa pokúšať uchopiť tradičné témy, ktorými sa ľudia zaoberali oddávna, po novom. S využitím nových poznatkov vedy, pozrieť sa na podstatu človeka, na motívy ľudského konania, na dynamiku spoločnosti, na problémy globálneho sveta. Nemôžeme sa predsa spoliehať na výklad človeka a spoločnosti, ktorý sme zdedili z antiky. Ako biológovia dokážeme tak robiť len s využitím svojej disciplíny; iní môžu voliť iné prístupy. Čo sa nám po napísaní oboch textov stalo zrejmejším, je presvedčenie, že zmysluplná komunikácia, ak sa má vyhnúť neporozumeniam či nedorozumeniam, potrebuje jasne definované pojmy. I vo vede – ťažko sa nám súhlasí s Karlom Popperom, že čo je vo vede dôležité, sú iba teórie, a nie pojmy a ich definície.

Jednoduchý príklad, čo by mohol slúžiť ako paradigma: Skupinka ľudí je natlačená v malej miestnosti s úzkym východom; vypukne požiar. Jeden z prítomných sa do ohňa vrhne a vlastným telom ho uhasí. On zahynie, ale všetci ostatní jeho zásluhou prežijú. Lenže ak jeho obetavosť určoval nejaký „gén obetavosti a nezištnosti“, tento krásny a žiadúci gén zahynul spolu s ním. Nositelia takéhoto génu by sa nemali vyskytovať. Iba vtedy by sa takýto gén nestratil celkom zo sveta, ak by ho mali aj tí, ktorých obetavý jedinec zachránil – na tomto argumente spočíva Hamiltonov argument o biologickom „altruizme“, o ktorom sa písalo v prvom príspevku. Z hľadiska príslušného génu o žiaden altruizmus však nešlo; naopak, je to dobrý príklad na génové „sebecko“. Gén si zaistil svoje pretrvávanie, svoju onticitu tým, že „obetovaním“ jedinej svojej kópie zachránil oveľa väčší počet rovnakých exemplárov seba samého. Altruizmus, vidенý v tejto optike, nie je možný. Naopak, všetko čo pretrváva, je sebecké. Je to tautológia: čo sebecké nie je, neexistuje, pretože existovať nemôže.

Vidieť, že keby sme pojem sebeckta chápali takto široko, stratil by akýkoľvek zmysel. To, čo vysvetľuje všetko, nevysvetľuje nič. Naopak, altruizmus by sme vymazali zo sveta. Čo za smutný obraz spoločnosti by sme takto mali pred sebou! To ešte aj starý postreh, že je „človek človeku vlkom“, by proti tomu vyzeral mierne. Našťastie, nie je tomu tak. Žijeme vo svete, ktorý je plný altruistických aktov. Aby sme ich videli, oceňovali a tešili sa z nich, dve veci postačujú. Najprv, brať slovo altruizmus v bežnom, konvenčnom zmysle slova. Najmä však: hodnotiť ľudí podľa ich **činov** a nie podľa motívov, ktoré sú za týmito činmi. Hodnotiť podľa motívov je totiž zatiaľ nemožné. Z jednoduchého, ale pritom **fundamentálneho** dôvodu: ešte primálo vieme o človeku, aby sme vedeli vymenovať všetky pohnútky akéhokoľvek ľudského činu. Nielen že naše znalosti sú zatiaľ nepatrné, ale naše vedomie nám náš obraz sveta nesmierne **zjednodušuje** a skresľuje. Ani ten bezzásadový človek, o ktorom bola reč na začiatku, ktorý si každý svoj krok ako by zakaždým vedome vypočítava z hľadiska možných ziskov a strát, skoro nič nevie o skutočných motívoch, čo jeho konanie riadia. Sú zrejme početnejšie než tých pár, ktoré má vo vedomí a o ktorých si myslí, že sú pod jeho kontrolou. Za takým človekom je naozaj málo činov, ktoré by ho presahovali, ktoré by boli altruistické tým, že sú k úžitku iným. Lenže to nie je ani tak dôsledkom jeho vypočítavosti, ako skôr jeho defektnej osobnosti. Stačí si len bližšie povšimnúť takýchto

Ľudí: poväčšine sú nespokojní a nešťastní. Osobný zisk, či už hmotný alebo emocionálny, ktorý si iste často vydobyjú, ich šťastnými nerobí.

Záver

Záver je jednoduchý. To, čo sme napísali v prvých dvoch príspevkoch, platí. Bolo by žiadúce, aby vedci a učitelia boli ľudia, pre ktorých vedecká a pedagogická práca je prameňom *ich vlastných* intenzívnych potešení. Ktorí chcú získať prestíž v skupine seberovných. Ktorým záleží na obdive a oddanosti študentov. Ktorí sledujú vlastnú duchovnú i fyzickú dokonalosť. Ide im o ich osobné šťastie, a práve preto sa starajú o to všetko a o tých všetkých, čo toto šťastie podmieňujú a umožňujú. Majú radi svojich študentov, svojich priateľov, svoj malý osobný vesmír, ktorého stredom, logicky a nevyhnutne, je ich Ego. Pohodu a radosť šíria okolo seba tým, že si veria a sami seba majú radi. Sebaláska je *podmienkou* každej inej lásky. Kto nevie mať rád sám seba, nevie mať rád nikoho a nič.

Ale nenazývajte tento postoj k svetu sebeckým. Hľadajte preň iné slovo. Možno aj biologické metafory „sebeckva“ a „altruizmu“ je hádam lepšie opustiť. Berieme to ako výzvu k ďalšiemu spoločnému uvažovaniu a hľadaniu. Kto má záujem, nech sa k nám pripojí.

Ladislav Kováč(kovacl@fns.uniba.sk)
Lubomír Tomáška (tomaska@fns.uniba.sk)